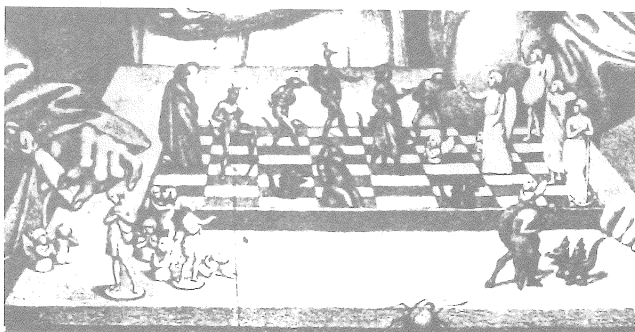
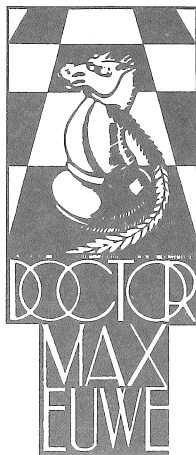

NIEUWSBRIEF

Moritz Retzsch (1779-1857)
Satan spielt mit dem Menschen um dessen Seele
Lithografie van J.W. Misiwerzek, gedrukt te Praag
omstreeks 1830 als creatieve kopie naar Retzsch.

nummer 61
najaar 2002

kwartaaluitgave
ISSN 0927-9768

Geopend van dinsdag
t/m vrijdag en elke
eerste zaterdag van
de maand, 10.30-16 u.
(zie ook mededeling
blz. 12)

MAX EUWE-CENTRUM

POSTBUS 11513 1001 GM AMSTERDAM
MAX EUWEPLEIN 30A TEL 020-6257017 FAX 020-6392077

e-mail euwemec@xs4all.nl website <http://www.maxeuwe.nl>

BESTUUR

E.J. Petersma, voorzitter
K. van Harn, secretaris
A. Riemens, penningmeester

H. Böhm
J. Nagel
H. Ree
K. Sterrenburg
G. Valk

Adviseur Museum/Bibliotheek: L. C. M. Diepstraten
Adviseur Topschaak: J. H. Timman
Adviseur Wetenschapszaken: H. J. van den Herik
Bibliothecaris: F. F. Verbeek
Museum en PR-coördinator: E. E. Dirksen
Schaaktechnisch medewerker: A. C. M. Sibbing
Secretariaat: E. E. Dirksen en C. Lesger
Vrijwillige medewerkers: A. Bezemer, A. van Dijk, P. J. van der Horst,
K. Kok, H. J. M. Leeners, R. Nep, H. Nieuwland, J. G. Paupit, S. Sival,
H. Vinke, W. G. Vijvers, C. ten Woude

TRAINING DVORETSKY IN HET MEC

In het eerste weekend van oktober zal de beroemde schaaktrainer Mark Dvoretzky in het Max Euwe-Centrum twee trainingen verzorgen. Deze trainingen markeren het begin van een maand waarin Dvoretzky diverse trainingen in Nederland en België zal geven, onder meer aan het Nederlands Olympiade-team en het Nederlands jeugdteam. Dvoretzky, bekend als trainer van topspelers, heeft diverse boeken over strategie in het schaakspel op zijn naam staan.

Toen deze zomer in het Amsterdamse bekend werd dat Dvoretzky in oktober Nederland zou aandoen, heeft de schaakclub Caïssa het initiatief genomen om via Karel van Delft, die actief is in de stichting Schaakstad Apeldoorn, Dvoretzky vast te leggen. Tegelijkertijd leefde bij het jeugdige eerste team van LSG de wens om onderricht van deze trainer te krijgen, alleen wist men nog niet wanneer.

Daar het MEC van harte het trainingsgebeuren ondersteunt en ook verder wil uitbouwen in de komende tijd past het in onze doelstelling om onderdak aan LSG en Caïssa in dit weekend te verlenen. De strategie om in het MEC, naast de andere functies als bibliotheek en museum, meer concrete schaakactiviteiten als hier vernoemd te organiseren, is nog niet rechtomlijnd, maar zal in de komende maanden verder worden ingevuld. Vanzelfsprekend wordt u hierover zo volledig mogelijk geïnformeerd.

We wensen Caïssa en LSG een nuttig en inspirerend trainingsweekend toe!

Namens het bestuur
Albert Riemens

FINANCIËN

De activiteiten van het Max Euwe-Centrum worden financieel mogelijk gemaakt door:

ÉFDÉCÉ software, Mazars Paardekooper Hoffman,
Lost Boys, de KNSB en de Gemeente Amsterdam.

Het Max Euwe-Centrum geniet ook immateriële steun van:
Akzo Nobel

Chess Base
Corel
Corus
De Lage Landen Internationaal
Nederlandse Gasunie
Network Associates/McAfee
New In Chess
PRC-Bouwcentrum
Van der Giessen/De Noord
Vector Aandrijftechniek

In deze rubriek wordt door L. Diepstraten een boek of een gedeelte van de MEC-bibliotheek voor het voetlicht gebracht.

De duivel in het schaakspel

Zowel in de literatuur als in de beeldende kunst is naast de dood en de liefde ook de duivel veelvuldig een thema geweest van de symboliek welke vanaf de Middeleeuwen een grote rol speelde in het schaakspel. Prof. dr. Joachim Petzold zegt in zijn boek *Das Königliche Spiel - Die Kulturgeschichte des Schachs* (Stuttgart 1987), dat er in de symbolische beschouwing van het schaakspel twee partijen van auteurs waren: de ene partij volgde de dominicaanse pater Jacobus Cessolis, die in het schaakspel de mogelijkheid zag van opvoeding en een gelegenheid tot formulering van positieve doelen voor maatschap-

pijverandering, de andere partij van seculiere geestelijken, die radicaal voor de armen en onderdrukten opkwamen of die het einde van de wereld voorzagen, verwierpen alle spelen, waaronder dus ook het schaakspel als duivelswerk en afwending van God. Beide partijen benutten echter de schaaksymboliek om hun opvattingen te staven.

De diverse dichters en auteurs van allegorieën verbonden de meest uiteenlopende ondeugden van de mens graag met bepaalde spelen. Het schaakspel werd bij voorkeur bij de hoogmoed ingedeeld, omdat degene die het speelde zich erop beroemde en meende beter dan anderen te zijn. Doch hoogmoedigen kwamen gemakkelijk ten val. Zelfs de sterkste schaakstukken werden vaak door een eenvoudig pionnetje geslagen.

Richard Doyle (1824-1883)

No Match for the Old One (1846)

Houtgravure. Verschenen in *Punch* 21 nov. 1846

Er is een Vlaamse legende welke men kan vinden in *Chroniques et traditions surnaturelles de Flandre* uit 1131, waarin de dochter van een slotvoogd door de Duivel is overgehaald om haar vader te doden, omdat zij bang was dat hij het geheim van haar lage geboorte zou onthullen. Zij was bij haar geboorte verwisseld door een min voor de echte dochter van de slotvoogd. Vanaf die tijd was zij opgevoed als een prinses. Toen haar echtgenoot van de verwisseling op de hoogte kwam, leverde hij haar uit aan de Duivel. Na een aantal eeuwen komt een monnik naar het kasteel en brengt de nacht door waar de moord was begaan. Om middernacht verschijnt de Duivel met de dochter van de slotvoogd en daagt de monnik uit tot een schaakpartij, met als inzet het leven van de monnik. Het magische schaakbord met stukken was in een kamer geprepareerd voor het spel. De monnik, die geen andere uitweg zag, ging zitten om te spelen. Terwijl hij een verschrikkelijke inspanning moest doen, slaagde hij erin na vele ups en downs de partij ten slotte te winnen. De verslagen Duivel verdwijnt. Des morgens vindt de monnik het skelet van een vrouw in de kamer met een kruisje in haar hand. De schilder Tony Johannot (1804-1852) schilderde deze *Partie d'échecs du diable* (1831) in olieverf op doek. André Désiré Porret maakte daarvan een gravure ter illustratie van een uitgave van de genoemde *Chroniques*.

Diverse verhalen

Honderd jaar later schrijft Gautier de Coincy zijn *Miracles de la Sainte Vierge* (ca. 230). In een ver uitgewerkte allegorie van het spirituele leven en uitgebeeld als een schaakspel tussen God en de Duivel. De Duivel heeft de mens in de hoek van het bord gedreven en staat op het punt hem mat te geven: 'Tost nous aura en l'angle trais; Nous serons pris en mat ce cuit'. Zijn sterkste zet was de verdrijving van Adam en Eva uit het aards paradijs. Op dat moment komt God te hulp en maakt een *Fers* welke dekking geeft tegen het

schaak en zet ten slotte de vijand mat. De *Fers*, die zo gelukkig het bord op de Duivel gooit, is de Maagd Maria. (Aangetekend moet hier worden, dat het woord *Fers* nog steeds in het Russisch wordt gebruikt voor de Dame in het schaakspel. De Fransen maakten daar in de Middeleeuwen *Fierce* van. De stap naar *Vierge* = Maagd is dan niet ver meer.)

In een ander verhaal werd de Duivel opnieuw verslagen in een partij schaak. Het is het fantastische verhaal over de beroemde zestiende-eeuwse Italiaanse schaakmeester Paolo Boï (1528-1598) uit Sicilië, een man wiens leven vol was van allerlei avonturen. Het verhaal ging, dat Paolo Boï op een morgen een jonge vrouw van exquisite schoonheid ontmoette bij de deur van een kerk in een stadje in Calabrië. Haar ogen, mysterieus en doordringend, schitterden van koortsachtige opwindning. Zij leerden elkaar kennen en die kennismaking ontwikkelde zich al spoedig tot vriendschap. De schone dame vertelde hem, dat zij graag schaak speelde. Paolo was verrast, te meer nog toen hij merkte dat zij meer dan uitstekend speelde. Hij moest meer en meer zijn best doen om van haar te winnen. Ten slotte, zeker ervan dat hij ging winnen, kondigde Boï mat in twee aan. Maar toen hij nog eens goed keek, veranderde zijn witte dame in een zwarte. Het mooie meisje lachte en zei: 'Nee, Paolo, je kunt niet winnen.' 'Oh Santa Maria', riep Paolo en stond verschrikt op. Dan zag hij plotseling, dat, wat er ook gebeurd was, hij haar niettemin mat kon zetten. De mysterieuze jonge vrouw zag dit ook, fronste haar wenkbrauwen en verdween. Paolo realiseerde zich op dat moment dat hij aan het spelen was geweest met de Duivel. Ook van dit verhaal bestaat een afbeelding. Victor Barthe, geboren in Stavropol in de negentiende/twintigste eeuw maakte een ets *Paolo Boï et le Diable*. Deze gesigioneerde ets behoort tot de collectie van dr. M. Niemeijer te Den Haag (Kon. Bibliotheek).

Er zijn nog meer van dit soort verhalen, waarop we niet allemaal uitvoerig kunnen ingaan. We denken daarbij aan dr. Paul R., wiens schaak-avontuur met de Duivel is beschreven in de short story *Love Gambit* van Edgar Allan Poe (1809-1849). Voorts het verhaal van de beroemde Russische schaker uit St. Petersburg: Alexander Dmitreyevitsj Petroff (1794-1867) en zijn grootvader Ivan Sokolov, die hem vertelde van een schaakpartij welke hij gespeeld had met een Afrikaanse Duivel. En dan een Franse sprookjesfilm *Invités du Soir* van Marcel Carné, waarin Lucifer twee duivels op een geheime missie naar de aarde zendt en waarbij, alweer, geschaakt wordt.

Gillis Menage (1613-1692) schrijft in zijn werk *Menagiana: ou Bon Mots, Recontes agreables, Pensées judicieuses et Observations curieuses* (1693) dat de Duivel een grote dwaas was om zoveel intriges te gebruiken opdat de arme Job zijn geduld zou verliezen. Hij hoefde hem alleen maar uit te nodigen voor een spelletje schaak.

Sir Thomas Browne (1605-1682) schreef in zijn *Religio Medici* (1642): 'Thus the Devil played at Chess with me, and yielding a Pawn, thought to gain the Queen of me, taking advantage of my honest endeavours; and whilst I laboured to raise the structure of my reason, he strived to undermine the edifice of my faith.'

Moritz Retzsch

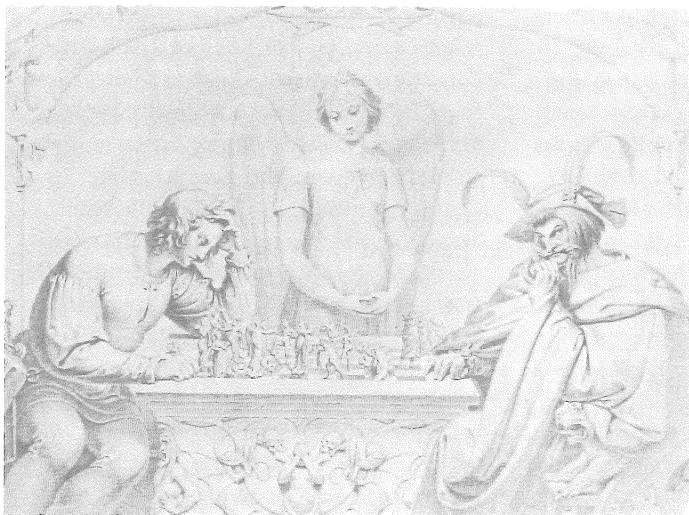
Ten slotte komen we bij een beroemd, maar mogelijk niet bij elke schaker bekend werk van de Duitse kunstenaar Friedrich August Moritz Retzsch (1779-1857) met de oorspronkelijke titel *Die Schachspieler*, maar door de vele verschillende kopieën en imitaties van onbekende en bekend geworden kopiïsten, ook wel met de titel: *Satan spielt Schach mit dem Menschen um dessen Seele* (1827). Ook komt men bij sommige imitaties nog wel tegen de titel: *Faust spielt Schach mit Mephistopheles*. Alvorens op deze laatste titel in te gaan eerst iets over de kunstenaar zelf.

Samen met zijn twee jaar oudere broer August was hij sinds 1797 leerling van C. Toscani aan de Dresdener Akademie. Vanaf 1803 was hij in de leer bij Jos. Grassis, die hem voor een aantal jaren in de neoklassieke richting beïnvloedde. Zijn onderwerpen in die tijd vond hij bij Homerus en de antieke mythologie. Ook wijdde hij zich aan de portretkunst (Pastor Töpelmann, 1803, en de zuster van Retzsch, 1808). Na 1806 komt hij langzamerhand tot de romantiek, mede door de gedichten van Fouqué, maar vooral door deel I van Goethes *Faust* (1808). In 1824 wordt hij professor aan de Akademie te Dresden.

Moritz Retzsch is een kunstenaar geweest die tussen twee groepen van kunstenaars in stond. Aan de ene zijde de uit Duitsland en Oostenrijk stammende Nazareners onder leiding van Franz Pforr (1788-1812), Friedrich Overbeck (1789-1868) en onder meer Peter von Cornelius (1793-1867). De Nazareners streefden naar vernieuwing van de kunst op religieus-patriottische grondslag, die christelijk, dat wil zeggen: voornamelijk katholiek was geïnspireerd. Zij vormden een bijzondere richting in de Duitse Romantiek. De leden van de groep vestigden zich in Rome in het verlaten San Isidoro-klooster en noemden zichzelf de Broeders van Sint Lucas, een half-religieuze broederschap, georganiseerd als een middeleeuws gilde, naar het middeleeuwse Sint Lucas Schildergilde. Door anderen werden zij de 'Nazareners' genoemd vanwege hun opvallende haardracht, die herinnert aan de figuur van Jezus van Nazareth. Door het gebruik van nogal traditionele clichés bleek hun kunst achteraf niet zó vernieuwend. Aan de andere zijde waren er (uitsluitend in Engeland) de Prerafaëlieten. Het is de benaming voor zeven jonge Britse kunstenaars, die nog student waren aan de Royal Academy te Londen en die in september 1848 de Pre-Raphaelite Brotherhood stichtten ter verwezenlijking van hun gemeenschappelijk ideaal. De belangrijkste waren: Dante Gabriel Rossetti (1828-1882), William Holman Hunt

(1827-1910) en John Everett Millais (1829-1896). Zij waren nog jong, respectievelijk 20, 21 en 19 jaar oud en stelden zich ten doel de schilderkunst terug te brengen naar de eenvoud en zuiverheid van vóór de hoogrenaissance, dus van vóór de tijd van de Italiaanse schilder Rafael (1483-1520), vandaar de naam 'Prerafaëlieten'. Zij zetten zich vooral af tegen het sterk klassicistisch regiem van de eerste president van de Royal Academy Sir Joshua Reynolds (1723-1792). Ook zij streefden dus naar vernieuwing, evenals de Nazareners op het continent, die al dertig jaar eerder hun groep geformeerd hadden. Wel lagen hun uitgangspunten en de uitwerking daarvan nogal verschillend, maar zij hadden gemeenschappelijk, evenals met Retzsch, dat zij hun onderwerpen vooral vonden in de literatuur van hun land. Zo waren voor de Nazareners en voor Retzsch vooral de werken van Goethe en Schiller een grote inspiratiebron en dit leidde ook tot feitelijke illustratie van de diverse werken. Bij de Britten waren het vooral de werken van Shakespeare, de Arthur-legenden, Shelley, Browning en Tennyson en zelfs van de Amerikaan Edgar Allan Poe. Het was eigenlijk Moritz Retzsch die als illustrator boven de leden van beide groepen uitstak. Retzsch stond als enige Duitser bij de Engelse antigermanisten in hoog aanzien, niet in het minst om zijn voortreffelijke illustraties van Shakespeares werken als *Hamlet*, *The Tempest*, *King Lear* en *Macbeth*. (In een volgend artikel komen wij nog terug op de scène uit *The Tempest*: 'Ferdinand en Miranda aan het schaakspel', dat eerst door Moritz Retzsch en later door diverse Britse kunstenaars tot uitbeelding is gebracht). Moritz Retzsch was op de eerste plaats de illustrator van de *Faust* van Goethe. Zowel deel I (1808) als deel II (1831) kwamen onder zijn handen. Alleen al van de *Faust* maakte Retzsch 26 platen. Hij tekende ze, maar maakte ook zelf de etsen en gravures, waardoor zij ook een groter verspreidingsgebied konden krijgen. Goethe had zelf al een aantal illustraties gemaakt van

zijn eigen werk, maar hij was zeer enthousiast over die van Retzsch. De illustraties van de *Faust* van vele Duitse kunstenaars, zoals Cornelius, Naecke en Opiz, bleven daarbij ver achter. De *Faust* is Goethes dramatische hoofdwerk. De beide delen zijn bedoeld als toneelwerk. Het eerste deel wordt voor een belangrijk stuk in beslag genomen door de *Gretchen-tragedie*. Het tweede deel is uitvoeriger en is zo vol van symboliek, dat het niet alleen het lezen ervan bemoeilijkt maar ook de opvoering als toneelwerk vrijwel onmogelijk maakt. Goethe heeft er nagenoeg zijn gehele leven aan gewerkt. Het wordt vaak door zijn filosofisch-morele structuur naast de *Divina Comedia* van Dante genoemd. Het verhaal is wellicht bekend: dr. Faustus was een legendarische wonderdokter en astroloog, die volgens het volksgeloof (neergelegd in een volksboek uit de zestiende eeuw) een contract met de Duivel had afgesloten. Dit motief, dat ook al vóór Goethe tot drama's was verwerkt, heeft hem al jong tot een sterk persoonlijk gekleurde dramatische uitbeelding geïnspireerd. Hij legde in de figuur van Faust zijn eigen romantische ziel, die rusteloos naar alle geluk, alle kennis en alle ervaring streefde die op aarde maar te vinden zouden zijn. Hij schrok daarbij voor een 'contract met de Duivel', d.w.z. voor een overtreden van de algemeen aangenomen wetten van de moraal, niet terug, in het optimistisch innerlijk geloof dat ligt uitgedrukt in de regels: 'Fin guter Mensch in seinem dunklen Drange / Ist sich des rechten Weges wohl bewusst'. Het tweede deel, waarin de leiding steeds meer uit handen van de Duivel (Mefistofeles) in die van Faust zelf overgaat, en deze na zeer veel strijd ten slotte de innerlijke verlossing vindt, is pas na Goethes dood verschenen. De *Faust* is dan ook de symbolische neerslag van Goethes gehele leven geworden. Goethe was naast dichter-schrijver, illustrator en ook jurist, minister, natuuronderzoeker. Hij heeft zich vooral op het gebied van de biologie bewogen, maar ook geologie, schei-

Friedrich August Moritz Retzsch
(1779-1857) Duits
*Satan spielt Schach mit dem
Menschen um dessen Seele* (1827)
Pentekening
Coll.: Staatlichen Graphische
Sammlung, München

en natuurkunde kregen zijn aandacht. Bekend bij kunstenaars is vooral zijn kleurentheorie, de *Farbenlehre*. Hij was een zeer universele persoonlijkheid.

Die Schachspieler

In deze context moeten we nu naar de pentekening van Retzsch kijken, welke in 1827 tot stand kwam en van hem de titel *Die Schachspieler* meekreeg. Prof. dr. Petzold zegt in zijn eerder geciteerd werk, dat een wandschildering uit de veertiende eeuw in de Dorpskerk van Bischoffingen (in de Elzas niet ver ten Oosten van Colmar) aanduidt hoe Satan met de mens om zijn ziel speelt, terwijl een Engel terecht bezorgd toekijkt. Dit thema, dat de spelvijandige moralisten telkens opnieuw varieerden, zou de kunstenaar Moritz Retzsch tot zijn werk *Die Schachspieler* geïnspireerd hebben. Het is echter twijfelachtig of Moritz Retzsch deze wandschildering in de Elzas ooit gezien heeft, omdat hij, zoals bekend, zijn geboortegrond in Saksen nooit heeft verlaten. Ongetwijfeld heeft echter de thematiek van Goethes *Faust* hem geïnspireerd.

Deze tekening (zie frontpagina) behoort niet tot zijn beroemde 'Faust-illustraties' maar is een

zelfstandig werk, dat veelvuldig door allerlei andere kunstenaars is gekopieerd of geïmiteerd. De versie op de frontpagina is overigens niet de originele versie uit 1827, maar een kopie in litho van J.W. Misliverzek, gedrukt te Praag. De oudste versie van 1827 vertoont Mefisto (de Duivel) aan de rechterzijde. Datzelfde geldt ook van een imitatie, een litho van een onbekende auteur uit de eerste helft van de negentiende eeuw, behorend tot de collectie van het Museum van de Geschiedenis der Religie te St. Petersburg. In alle overige kopieën en imitaties zit de Duivel aan de linkerzijde. Dit zijn wellicht kopieën naar de tekening die Retzsch zelf in 1831 opnieuw gemaakt heeft. Van deze versie zijn twee verschillende kopieën in olieverf op doek. Een daarvan met een spitse boog boven de engel zou uit 1830 stammen, maar het is de vraag of deze datering juist is. De andere olieverfversie van 63 × 47 cm heeft een ronde boog en behoort tot de collectie van Hermann Jacobs te Daun (Dld). Vervolgens is er een ets naar de tekening van Retzsch, uitgegeven in 1835 te Dresden: *Druck der Teuber'schen Officin*, met een supplement van drie bladzijden met verklarende tekst, naar aanwijzingen van Retzsch, van de dichter en componist

Charles Boromé von Miltitz. Mogelijk uit hetzelfde jaar volgde dezelfde versie in kopergravure bij Ernst Fleischer te Leipzig. Dan in 1837 is er een houtsnede van 15,3 × 20,7 cm verschenen in *Das Pfenning-Magazin der Gesellschaft zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse*, Band 5 (1837) blz. 357. In dit jaar 1837 verschijnt in Boston bij Weeks, Jordan & Co een kopie als ets van W. B. Annin met eveneens een supplement van Von Miltitz in het Engels, bedoeld voor de Warren Street Chapel. Ook in Boston verschijnt nog zonder jaartal een kopie als ets van D. C. Johnston naar tekeningen van Moritz Retzsch en Charles H. Granger. In 1838 komt er een litho uit van J. Z. Blackstadius, anoniem uitgegeven door Stephens bij Hos L. J. Hjerta. Vervolgens komt in 1842 opnieuw in Praag een kopergravure van Koruna uit met 18 bladzijden verklarende tekst van Joseph Rüdli, druk: J. M. Landau, Altstadt Prag, Lange Gasse nr. 922. Litmanowicz geeft in zijn *Szachy od A do Z* nog een gravure naar een olieverfwerk uit de eerste helft van de negentiende eeuw en ten slotte is er nog een litho van Chevalier te Parijs met tekst (Dazario) van de Imprimerie Lemercier te Parijs. Uit de hier vermelde kopieën blijkt hoe mateloos populair het werk van Moritz Retzsch geweest is. Er is geen speciale Engelse uitgave bekend, hoewel Retzsch in Engeland op handen gedragen werd. Ongetwijfeld is de originele tekening van 1827, door Retzsch zelf gegraveerd, in Engeland verspreid. Er is echter een geheel eigen versie in houtgravure van de Engelsman Theodore Maria von Holst (1810-1844). Deze had Duitse voorouders en was leerling van Johann Heinrich Füssli. Een andere Engelsman: Richard Doye (1824-1883) maakte in een houtgravure van 1846 er een karikatuur van onder de titel *No Match for the Old One*, verschenen in *Punch*, 21 november 1846 (zie illustratie blz. 3). Voorts moet nog de gravure van een onbekend kunstenaar worden vermeld, die enige tijd geleden verscheen in *Europa Rochade*, waarop te zien is dat

een lutherse dominee tegen een leken tegenstander speelt. Op de achtergrond zit een klein duiveltje en daarboven zweeft in de wolken een engel. De dominee staat ook als schaakstuk op het bord, op het veld *h1*. En ten laatste bevindt zich in het museumgedeelte van het Max Euwe-Centrum een afbeelding van een gehorende duivel, spelend tegen een monnik. Het werk is gesignd door A. J. Mantel. Over de afbeeldingen van Tony Johannot en Victor Barthe hadden wij het reeds aan het begin van dit artikel. Nu willen wij ingaan op de afbeelding op de frontpagina, waarop een uitvergroot detail van het schaakbord met de stukken te zien is. We volgen nu de tekst van Charles Boromé von Miltitz, zoals die is afgedrukt in de *Deutsche Schachzeitung* van oktober 1889 (in het Nederlands vertaald:) ‘Het toneel’, zo schrijft von Miltitz, ‘is zo huiveringwekkend uitgekozen als die in de gehele idee past. De architectonische omgeving duidt op de lugubere gast, in wiens sfeer huiveringwekkende, zinsverwarrende dingen thuis horen. Er is een wijde boog te zien, waarvan de welving twee hagedisachtig gevormde ondieren bevat. De half-vogel-half-sprinkhaanachtige koppen kleven, evenals de lelijk gelede korte klauwen aan de beide pijlers vast, waaraan zij naar beneden schijnen te kruipen. De bovenkant van een sarcofaag is tot schaakbord omgebouwd. De Mens, een mooie jongeling, zit aan de tafel, de jeugdige krullenkop met zorglijke blik in de hand gelegd. Tegenover hem Satan, de vorst van de hel, in een zetel welks leuning een leeuw vertoont met de muil open (want hij zoekt wie hij kan verslinden) en waarvan het onderste gedeelte de leeuwenklauwen een doodskop omvattend, zijn verderfelijke macht aanduidt. Een wijde mantel waaruit slechts de knokige vuisten tevoorschijn komen, omgeeft hem. Het hoofdhaar evenals de knevelbaard zijn wild, opstaand en ruig. Op de baret steekt een lange, krom gebogen havenveer, welke ons van oudsher reeds als verdacht bekend is.

Tussen de spelers, iets naar achteren, staat een zachte, lieflijke engelengestalte met witte vleugels, een kind van het licht, de engelbewaarder van de Mens, door hem ongezien. Hem te verdringen ligt niet in Satans macht; slechts de mens zelf kan hem opgeven of van zich verdrijven. Daartegenover mag de genius – gelijk het geweten – slechts stillietjes waarschuwen, maar niet aanraden of tot een daad aanzetten. Bedroefd kijkt hij op de hachelijke stand (der stukken) en heeft zich reeds van zijn bescherming afgewend. Nu tot het spel zelf teruggekeerd. De figuur van de Koning aan Satans kant stelt hem zelf voor, diep in de mantel gehuld, maar niettemin op de eerste blik herkenbaar. Snel dringen zijn legerscharen voorwaarts. Zijn Koningin (de Dame) is – de wellust, een wulpsse vrouwengestalte met ontblote boezem, de linkerhand trekt haar kleed strak rond haar prikkelende vormen, terwijl de rechterhand de schaal der bedwelming aanbiedt. De zes officieren (de stukken anders dan de pionnen, L. D.) zijn de ondeugden en wel: 1 de luiheid, een plompe vetgemeste gestalte met een varkenskop, afhangende vormloze armen, logge benen, op een blok gezeten. 2 de toorn, een overijld voortstormend wezen, gelijkend op de over alles in woede gerakende kal koen, heeft de kop van deze vogel, spreidt zijn vleugels uit en steekt op nek en rug spitse stekels op. 3 de trots, parmantig, stijfbenig voortschrijdend, op het omhoog geheven hoofd met een veren kroon getooid, de ene arm trots omlaag gehouden, vergeet hij achter de prachtig uitgespreide pauwenstaart, dat zijn sterke naakte achterste daardoor zichtbaar wordt. Sporen zijn aan zijn voeten, een ridderorde op zijn borst. In de ene hand een volle geldzak, de andere bevelend uitgestrekt. 4 de valsheid, een tijgergevekte gestalte met kattenkop en vals vriendelijk teruggelegde oren. Ze legt geruststellend de ene hand op de borst terwijl de andere de dolk op de rug verbergt. 5 nijd en gierigheid in één persoon, een gekromde magere figuur, die zich in

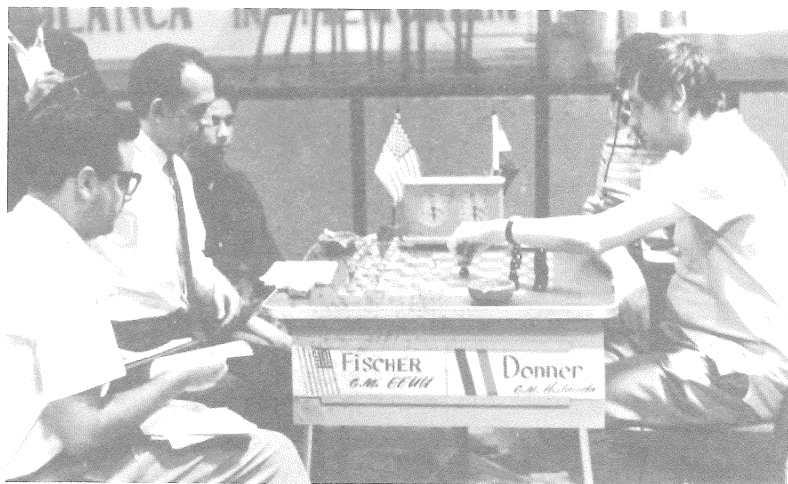
de vuist bijt en onder de arm een kistje tegen zich aandrukt. 6 ongeloof, een brutale, gehoornde figuur, beide vuisten in de zij gezet, met de voeten een kruis omstotend.

De acht pionnen zijn de twijfel, kleine harpijachtige schepsels met vleermuisvleugels en scherp gebit.

Aan de zijde van de Mens stelt zijn ziel zich als Koning voor, een wijd gewaad vast en angstig om zich heen trekkend, met vliedervleugels aan de schouders. De Koningin is de religie, haar machtigste bescherming; een lange majesteitelijke gestalte met veel zwier, de ene hand beschermend naar voren en in de andere het teken van verzoening dragend. Officiëren (twee torens, paarden en lopers) zijn: 1 de hoop met het anker, 2 de waarheid met lichtende fakkel en spiegelend schild staan naast de hoop als toren klaar, 3 de vrede met de palm, 4 de deemoed met gebogen hoofd biddend en spaarzaam gekleed, 5 de onschuld, een naakt kind, tegen iedereen de armen in vertrouwend uitstrekkend, 6 de liefde, twee elkaar omarmende kinderen, wang aan wang geveid en boven beiden een ster. De pionnen worden hier door gevleugelde biddende engelenkopjes, die het gebed betekenen, voorgesteld en zoals in het schaakspel door een pion een verloren gegaan stuk... zo kan ook door het gebed veel geestelijk verlies weer vervangen worden.'

Literatuur

Deutsche Schachzeitung, oktober 1889, Jerzy Giczky, *A History of Chess*, Norman Knight, *Chess Pieces*, Norman Knight and Will Guy, *King, Queen and Knight*, dr. Antonius van der Linde, *Geschichte und Literatur des Schachspiels*, deel 2, Wladislaw Litmanowicz: *Szachy od A do Z*, deel 2, Harold J. R. Murray, *A History of Chess*, prof. dr. Joachim Petzold, *Das Königliche Spiel - Die Kulturgeschichte des Schachs*.

SCHENKING

Beroemd

In augustus van dit jaar ontving het Max Euwe-Centrum van mevrouw Donner-Coeterier een schenking uit de schaakverzameling van haar man, wijlen Hein Donner. Daartussen bevonden zich twee exemplaren van het toernooiboek van het 4e Capablanca-herdenkingstoernooi in Havana uit 1965. Althans zo leek het. De kaften waren namelijk identiek. Alleen bleek een van de exemplaren niet het toernooiboek te bevatten maar zestien foto's, genomen tijdens het toernooi. Waarschijnlijk een persoonlijke geste van de organisatie tegenover de deelnemers. De derde foto uit het minialbum is zeer curieus. Hij is namelijk genomen tijdens de partij Fischer-Donner uit de zestiende ronde. We schrijven 16 september 1965 om 3 uur 's middags. Donner heeft zojuist Fischers openingszet 1. e4 beantwoord met 1. ... e5. Alleen zit tegenover Donner niet Bobby Fischer, maar enkele Cubaanse officials. Fischer was namelijk niet in Havana, maar in New York en hij speelde via een telexverbinding! Dat zat namelijk zo. Voor het eerst in drie jaar,

na de Olympiade in Varna (1962) zou Fischer weer aan een groot internationaal schaakevenement deelnemen. De hele schaakwereld keek reikhalzend uit naar Fischers rentree in de schaakarena. Alleen het Amerikaanse State Departement had daar geen boodschap aan en weigerde het door Fischer aangevraagde visum voor Cuba. Dit gebeurde slechts twee dagen voor aanvang van het toernooi. Goede raad was duur. Toen kwamen de organisatoren op het lumineuze idee om Fischer vanuit New York per telefoon te laten deelnemen. De overige deelnemers moesten het idee wel goed vinden, maar voor de zekerheid werd gekozen voor een telexverbinding in plaats van een telefoonverbinding. En zo geschiedde. Voorzover ons bekend, is dit de enige keer in de schaakgeschiedenis dat een van de deelnemers aan een toernooi niet ter plaatse aanwezig was.

Donner zou overigens deze partij van Fischer verliezen, die daarmee revanche nam voor zijn nederlaag in zijn partij tegen Donner tijdens de Olympiade in Varna. Fischer had toen tegen Donner geheel onnodig een stuk geofferd en de partij werd in verloren stand voor Fischer afgebroken. Die nacht kwam Fischer tot de conclusie

dat de volgende ochtend verder spelen zinloos was en schoof hij bij zijn teamcaptain een briefje onder de deur met de volgende tekst: 'Dear Elliot, I resign my game with Donner. Please don't wake me. Bobby.' Enkele jaren heeft Hanon Russell dit kattedelletje aan het Max Euwe-Centrum geschonken en sindsdien bevindt het zich in onze collectie.

Na afloop van deze Olympiade reisden Donner en Fischer gezamenlijk met een KLM-vliegtuig van Sofia naar Amsterdam. Donner schrijft hierover in *De Koning*: 'Bij het instappen werd ik door de stewardess bij mijn naam begroet en dat verbaasde hem zeer. Nu kende ik het meisje van het Leidseplein, maar natuurlijk zei ik dat iedereen in Europa mij kende en dat ik er erg beroemd was. "Dat is gek" zei hij, "in Amerika kent niemand mij. De eerste de beste sportprol (sportprof? ts) die kennen zij, maar van Fischer heeft nog niemand gehoord. Ik zal zorgen dat ze mij kennen, iedereen, over de hele wereld".'

Ton Sibbing

Geheime verwachtingen mogen gekoesterd worden, niet? Vandaar een foto met drie van de schaakspellen die het Max Euwe-Centrum ont-futseld zijn in mei 2002 [de weergegeven vitrinekast is niet de Euwe-Bergman vitrine]. Linksonder ziet u de slanke sierlijke rode en witte schaakstukken van been, rechts daarnaast het zakschaakspelletje ter herinnering aan de WK-Match in Reykjavik, 1972 (ja, volgens certificaat nr 301). Linksboven ziet u het krachtige stenen spel met de negroïde koppen. Mocht u een van deze spellen in het vizier krijgen, u weet ons dan – hopen wij – te vinden.

Enkelen van u hebben giften gestort ter leniging van het geleden verlies; *sowieso* waren al uw betuigingen van medeleven als balsem op de wonde: onze oprechte dank.

Op het Max Euwe-Centrum is een beroep gedaan voor assistentie bij de inrichting van een paar externe tentoonstellingen.

Op het moment dat u dit leest, viert de Schaakvereniging Krimpen aan de IJssel haar 75-jarig bestaan, onder andere met de tentoonstelling *De Wereld van Caïssa* die tot en met 15 oktober 2002 in het Streekmuseum Crimpenerhof en de bibliotheek in de Tuyter te zien is. De Roodzant-tentoonstelling vindt u er, met video.

Meer informatie: raadpleeg de website www.svkrampen.tiscaliweb.nl.

Van 4 december 2002 tot en met 22 februari 2003 huisvest het Historisch Museum Ede, Museumplein 9 te Ede, de tentoonstelling *Schaakkunst door de eeuwen heen*. Daar worden een paar schaakspellen van het MEC getoond.

De schakers in Naaldwijk hebben in het voorjaar 2003 een jubileum te vieren: daarop komen we in de volgende *Nieuwsbrief* terug.

Ook deze keer houden we het kort: we verkeren nog steeds in een (her)bezinningsfase.

De *Nieuwsbrief* is bestemd voor de donateurs van het Max Euwe-Centrum. U kunt de *Nieuwsbrief* regelmatig ontvangen door donateur te worden van de Stichting Max Euwe-Centrum, door een bedrag van minimaal € 12,50 per kalenderjaar (meer mag ook) over te maken op Postbankrekeningnummer 5401670 t.n.v. Max Euwe-Centrum te Amsterdam. Of door te bellen: 020-6257017, waarbij u advies omtrent de betaling mag verwachten.

AGENDA

Boeken(ruil)markt

Zaterdag 30 november van 11.00 tot 14.00 uur de halfjaarlijkse boeken(ruil)markt in het Max Euwe-Centrum

Tafels voor particulieren graag ruim twee weken van tevoren (gratis) reserveren.

Correspondentieschaak

29 maart 2003: Bijeenkomst Nederlandse Bond van Correspondentieschakers in het MEC.

Een van de simultaangevers tijdens het schaakfestival op het Max Euweplein op 6 juli 2002 was Katy van der Mije-Nicolau, die vijfvoudig Nederlands dameskampioene schaken is geweest.

In verband met inventarisatie is het MEC ook gesloten op 24, 27 en 31 december 2002.

Het Max Euwe-Centrum stelt goede ideeën op prijs. Degenen die met ons mee willen denken over mogelijkheden op het gebied van bijvoorbeeld (schaak-)tentoonstellingen, of andere activiteiten, worden verzocht ons daarvan op de hoogte te stellen.

Schaakboekenverzamelingen kan men legateren aan stichtingen als het Max Euwe-Centrum. Als u zelf daarover denkt of iemand kent met deze gedachte, houden wij ons van harte aanbevelen.